

فصلنامه علمی-پژوهشی **رهیافت**

سال یازدهم، شماره ۳۹، تابستان ۱۳۹۶
صفحه ۲۳ تا ۴۲

آینده پژوهی جامعه مدنی در جمهوری اسلامی ایران با استفاده از روش تحلیل ماتریس SWOT

زهرا مسعود / دانشجوی دکتری تخصصی علوم سیاسی، گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
احمد ساعی / دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) Ahmadsaeiuni@yahoo.com

چکیده

آینده پژوهی به منزله یک حوزه میان رشته‌ای، امکان شناسایی رویدادها و روندهای مؤثر در شکل‌گیری تحولات سیاسی آینده و دست‌یابی به تصویر آینده را فراهم‌کند. در این میان وقوع انقلاب اسلامی در ایران به عنوان یک شگفتی‌ساز در ادبیات آینده‌پژوهی توانست تأثیرات بزرگی در روند توسعه سیاسی و شکل‌گیری جامعه مدنی بر جا گذارد. در این پژوهش با استفاده از روش SWOT نقاط ضعف و قدرت (محیط داخلی و خارجی) شکل‌گیری جامعه مدنی در ایران پس از انقلاب را مورد بررسی قرار گرفته است. در این میان پیشران‌های شکل‌دهنده جامعه مدنی در محیط داخلی رشد جمعیت، بالا رفتن سطح سواد و تحصیلات، گسترش فضای عمومی و مجازی، پیچیده‌شدن طبقات اجتماعی، تولد نهادها و سازمان‌های مدنی، غیردولتی، جدید، رشد مطبوعات، افزایش احزاب و گروه‌های سیاسی، شکل‌گیری جنبش‌های مدنی، فرصت و امکان تحقق جامعه مدنی، کارآمد را در ایران اسلامی امکان‌پذیرتر خواهند کرد. در محیط خارجی روند‌هایی نظیر جهانی‌شدن، دموکراسی‌سازی در خاورمیانه و دخالت قدرت‌های بزرگ و وجود فضای امنیتی در منطقه خاورمیانه تا حدودی به عنوان تهدید برای دست‌یابی به جامعه مدنی در ایران به شمار می‌رود.

کلیدواژه: آینده پژوهی، جامعه مدنی، انقلاب اسلامی، پیشران، فرصت، تهدید.

تاریخ تأیید ۱۳۹۶/۰۴/۱۱

تاریخ دریافت ۱۳۹۶/۰۲/۷

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری خانم مسعود می‌باشد.

مقدمه

انقلاب مشروطیت و رویدادهای آن، سر آغاز تاریخ نوین ایران است. در فاصله سال‌های میان این رویداد تا اکنون، جامعه ما از هر لحاظ دگرگون گشته است. انقلاب اسلامی به عنوان یک شگفتی‌ساز بی شک یکی از بزرگترین انقلاب‌های تاریخ معاصر جهان بوده است و انقلاب‌های بزرگ نیز تاثیرات گسترده‌ای را در سطح کلان و خرد جامعه برجا گذاشته‌اند، که یکی از مهم‌ترین آن، اثرگذاری بر روند توسعه و به ویژه توسعه سیاسی بوده است. شگفتی‌ساز عبارت است از یک رویداد شگفت‌انگیز و ناگهانی که پیامدهای مهمی در پی دارد. شگفتی‌سازها آن قدر قوی هستند که بسیاری از موارد را زیر و رو کرده و تفکر و برنامه‌ریزی اکثر مردم را دچار تغییرات می‌کنند (ناظمی، ۱۳۹۴: ۱۹).

تغییر در ساختار سیاسی در ایران، بروز نشانه‌هایی از گفتمان دمکراتیک بجای گفتمان مدرنیسم مطلقه پهلوی و بالاخره انتخاب ساختار جمهوری از سوی رهبران انقلاب، همه بیانگر سرآغاز جدیدی در حیات سیاسی معاصر ایران و فراهم شدن زمینه برای تکوین و شکل‌گیری نهادهای مدنی جدید، در ساختار اجتماعی و سیاسی ایران بود.

انقلاب اسلامی موجب شد ارزش‌های انسانی و اسلامی در جامعه زنده شود و مردم به مسؤولیت‌های اخلاقی و دینی و معنوی‌شان توجه یابند و اقدام به کارهای عام‌خیرالمنفعه کنند، [در نتیجه] از بار دولت کاسته شود و دولت می‌تواند از وظایف خود بکاهد و پاره‌ای از مسؤولیت‌های خود را به مردم بسپارد. این امر به یک معنا بازگشت به جامعه مدنی اسلامی است (یزدی، ۱۳۷۹: ۵۲).

پرسش اصلی در این پژوهش این است که وقوع انقلاب اسلامی به عنوان یک شگفتی‌ساز چه تاثیری بر روند شکل‌گیری جامعه مدنی در ایران داشته است؟ و متناسب با این پرسش این فرضیه مطرح خواهد شد که به نظر می‌رسد انقلاب اسلامی به عنوان یک شگفتی‌ساز با تغییر در پیشران‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی (گسترش توسعه اجتماعی، تغییر در برنامه‌های اقتصادی، ورود نیروهای اجتماعی جدید، تغییر در فضای عمومی و...) پتانسیل‌ها و فرصت‌های مناسبی را در اختیار جامعه مدنی در ایران قرار داده است.

۱. تعریف مفاهیم

۱-۱. آینده پژوهی

شکل گیری رشته آینده پژوهی که ماهیتی کاملاً میان رشته‌ای دارد. در خلال جنگ جهانی دوم و دوران پس از آن بود. آینده پژوهی از دهه شصت میلادی آغاز شد و به عنوان یکی از رشته‌های جدید علوم پایه ریزی شد (عیوضی، ۱۳۸۸: ۱۳). به تعبیر وندل بل، آینده پژوهی به دنبال مطالعه نظام بند، کشف، ابداع، آرایه، آزمون و ارزیابی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است. آینده پژوهی انتخاب‌های مختلفی را راجع به آینده پیش روی افراد و سازمان‌ها قرار می‌دهد و در انتخاب و پی ریزی مطلوب ترین آینده به آنان کمک می‌کند (bell.2003.p73). سهیل عنایت الله معتقد است علاوه بر مطالعه نظام مند آینده‌های ممکن، محتمل، مطلوب، آینده پژوهی به دنبال شناسایی جهان بینی‌ها و اسطوره‌هایی است که به هر آینده‌ای شکل می‌دهد (inayatollah.2007.1).

۲-۱. جامعه مدنی

از نظر تاریخی مفهوم جامعه مدنی در اندیشه سیاسی در پنج معنای متفاوت به کار رفته است:

- ۱- به مفهوم دولت در اندیشه ارسطویی در مقابل خانواده و در اندیشه اصحاب قرارداد اجتماعی در مقابل وضع طبیعی
- ۲- به مفهوم جامعه متمدن در مقابل جامعه ابتدایی در اندیشه کسانی چون آدام فرگسون در کتاب درباره تاریخ جامعه مدنی (۱۷۶۷)
- ۳- به مفهوم شکل اولیه تکوین دولت در اندیشه هگل
- ۴- به مفهوم حوزه روابط مادی و اقتصادی و علایق طبقاتی و اجتماعی در مقابل دولت و به عنوان پایگاه در اندیشه مارکس
- ۵- جامعه مدنی به عنوان جزیی از روبنا (نه حوزه زیربنا طبق اندیشه مارکس) و مرکز تشکیل قدرت ایدئولوژیک یا هژمونی فکری طبق حاکمه در اندیشه گرامشی (بشیریه، ۱۳۷۴: ۳۳).

به نظر دکتر بشیریه جامعه مدنی در مقابل دولت (تعبیر هگلی)، به حوزه‌ای از روابط اجتماعی اطلاق می‌شود که فارغ از دخالت قدرت سیاسی است و مجموعه‌ای از نهادها، مؤسسات، انجمن‌ها، و تشکلهای خصوصی و مدنی (غیرخصوصی) را در بر می‌گیرد (بشیریه، ۱۳۷۶: ۳۲۹)

بنابراین، جامعه مدنی شامل همه حوزه غیر دولتی زندگی بشر شامل حوزه‌های اقتصاد، فرهنگ و به‌ویژه حقوق است. جامعه مدنی در صورتی محقق می‌شود که مردم بتوانند حقوق طبیعی بالقوه خود را در فرایند مشارکت در قانونگذاری به حقوق مدنی بالفعل و اجرا شدنی تبدیل کنند.

۲. مبانی روش شناسی

جامعه مدنی در خلأ عمل نمی‌کند. هرگونه تأثیرگذاری و فعالیت جامعه مدنی در بستری از امکانات و محدودیت‌های داخلی و خارجی صورت می‌گیرد. با درک چنین ضرورتی هدف اساسی ما در این پژوهش بررسی موانع، چالش‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها در ابعاد داخلی و خارجی برای شکل‌گیری جامعه مدنی کارآمد در ایران است. نگارنده معتقد است بررسی دقیق این مهم با رویکرد تک بعدی امکان‌پذیر نمی‌باشد، از این رو با انتخاب روش تحلیل SWOT از میان روش‌های آینده پژوهی سعی در ارائه تحلیلی جامع خواهیم داشت.

روش SWOT که در فارسی با نام تحلیل سوات هم شناخته می‌شود یکی از ابزارهای برنامه‌ریزی استراتژیک است که برای ارزیابی وضعیت داخلی و خارجی یک سازمان استفاده می‌شود. اس دبلیو‌اُتی در انگلیسی حروف اول کلمات قوت (Strength)، ضعف (Weakness)، فرصت (Opportunity) و تهدید (Threat) است. مهمترین ویژگی این است که می‌توان بدون نیاز به تحلیل‌های کمی و محاسبات ریاضیاتی به تحلیل داده‌ها و تدوین راهبرد پرداخت درحالی‌که سایر روش‌ها و تحلیل‌ها نیاز به آمار و اطلاعات کمی و همچنین فرمولهای پیچیده ریاضی دارند (پیرسون، ۱۳۹۳: ۳۰۷-۳۰۹).

جدول ۱: محورهای روش SWOT

	فرصتها O	تهدیدها T
نقاط قوت S	راهبردهای SO	راهبردهای ST
نقاط ضعف W	راهبردهای WO	راهبردهای WT

راهبرد S

این راهبرد مربوط به وضعیت داخلی است و نقاط مثبت (توان و نقاط قوت) آن را ارزیابی می‌کند. این راهبرد می‌تواند یک حالت هم‌افزایی ایجاد کند.

راهبرد W

این راهبرد مربوط به وضعیت داخلی است و نقاط منفی (ضعفهای) آن را ارزیابی می‌کند. هدف دومین راهبرد، کاهش نقاط ضعف و افزایش فرصت‌هاست.

راهبرد O

این راهبرد مربوط به وضعیت خارجی است و نقاط مثبت (فرصتهای) آن را در ارتباط با بیرون ارزیابی می‌کند. این راهبرد براساس توانمندی در مقابل تهدیدات بنا شده‌است و هدف آن افزایش توانمندی‌های موجود و کاهش تهدیدات است.

راهبرد T

این راهبرد مربوط به وضعیت خارجی است و نقاط منفی (تهدیدات پیش روی) آن را در ارتباط با بیرون ارزیابی می‌کند. هدف این راهبرد، کاهش تهدیدها تا حد امکان است.

۳. راهبرد تحلیل نقاط قوت شکل‌گیری جامعه مدنی در محیط داخلی s

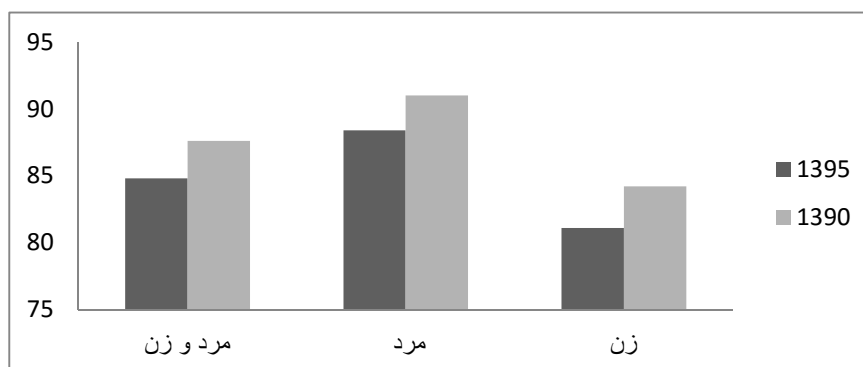
۳-۱- (گسترش توسعه اجتماعی)

در دهه اول انقلاب، تحت شرایط و الزامات جنگی و نیز تحریم‌های اقتصادی غرب، ایجاد ظرفیت‌های جدید به عنوان یکی از غایات توسعه سیاسی مغفول ماند، اما بلافاصله بعد از جنگ، گسترش زیرساخت‌های اقتصادی-صنعتی و علمی-فرهنگی با هدف ارائه الگوی پیشرفته اسلامی از زندگی اجتماعی در دستور کار قرار گرفت. جان والتر بوری معتقد است که رشد اقتصادی و اجتماعی عامل و علت رشد جامعه مدنی نبوده، ولی توانسته شرایط مساعدی را برای آن فراهم آورد. بعد از پیروزی انقلاب، یکی از سیاست‌های بنیادی ایران گسترش توسعه اجتماعی بوده و به دستاوردهای خوبی در ارتقای شاخص‌های توسعه انسانی دست یافت طبق گزارش بانک جهانی شاخص توسعه انسانی جمهوری اسلامی از ۰/۴۴۳ در سال ۱۹۸۰ به ۰/۷۴۳ در سال ۲۰۱۶ ارتقا یافته است) و از منظر جایگاه توسعه بین ۱۸۷ کشور جهان سال ۲۰۱۶ به ۶۹ ارتقا یافته است (HDR:2016:141).

در حوزه آموزش عالی، تحولات چشم‌گیرتر و مهم‌تر است. آثار خط‌مشی‌هایی مثل ایجاد قطب‌های علمی و تخصصی در دانشگاه‌ها و ارتقای سطح علمی مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی و نیز گسترش آموزش عالی، به ویژه تحصیلات تکمیلی، در توسعه و گسترش فوق‌العاده و کمی آموزش عالی اعم از دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی، مؤسسات غیرانتفاعی، پیام نور و علمی-کاربردی و نیز مراکز تحقیقاتی، قطب‌های علمی و پارک‌های علم و فناوری نمودار شده است. در روند گسترش کمی آموزش عالی، سهم

مناطق محروم و دوردست و به لحاظ جنسیتی، سهم زنان (هم در پذیرش و هم در تعداد کل دانشجویان) خیلی بیشتر از مردان بود. روند رو به افزایش تعداد دانشجویان و فارغ‌التحصیلان به جایی رسیده که ظرفیت آموزش عالی از تعداد داوطلبان ورود به دانشگاه پیشی گرفته است و بخشی از ظرفیت‌ها و صندلی‌ها خالی می‌ماند. بدین ترتیب، روند گسترش آموزش عالی، البته با تمرکز بیشتر بر کیفیت، همچنان ادامه یافته و به پنج میلیون دانشجو رسیده است. تعداد فارغ‌التحصیلان هم به طور مرتب رشد داشته است (سالنامه آماری ۱۳۹۱).

نمودار ۱: میزان باسوادی در جمعیت ۶ ساله و بیش تر برحسب جنس در کل کشور
۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

در سال ۱۳۵۵، فقط ۳۶/۶ درصد از باسوادان کشور را زنان تشکیل می‌دادند که در سال ۱۳۷۵ به ۴۶ درصد رسید. (قریب، ۱۳۷۹: ۱۰۶)، امروز از ۶۰ درصد نیز فراتر رفته است. شمار شاغلان زن در مؤسسات مختلف دولتی و غیردولتی نیز از ۹۷۵ هزار نفر در سال ۱۳۶۵ به ۱۷۶۵ هزار نفر در سال ۱۳۷۵ افزایش یافت که رشد ۸۱ درصدی را نشان می‌دهد (شهرام نیا، ۱۳۸۶: ۳۲۰) و بعد از آن هم به طور مستمر ادامه یافته و سهم زنان در برخی از حوزه‌های اداری، خدماتی و آموزشی از مردان پیشی گرفته است.

۲-۳ تغییر در استراتژی‌های اقتصادی (کاهش سهم بودجه دولت از نفت)

درآمدهای نفتی نقشی تأثیرگذار بر جامعه مدنی جامعه ایران داشته است. از سویی موجب رشد اقتصادی شده است که پیامدهای آن، فراختر شدن زمینه‌های رشد جامعه مدنی است. اما از سوی دیگر موجب بالاتر رفتن سهم اقتصادی دولت و در نتیجه ضعف بخش

خصوصی، گسترش دستگاه بوروکراسی برای اداره درآمدهای نفتی، وابسته شدن همه قشرهای اجتماعی به درآمدهای دولتی، یعنی درآمدهای نفتی، و بی نیازی مالی دولت به مردم شده است. پس از انقلاب و در دوران جنگ، به سبب تحریم‌ها و کاهش تولید و لذا کاهش صادرات، سهم درآمدهای نفتی در بودجه کل کشور کاهش یافت. هرچند که همواره کاهش سهم نفت در نظر و برنامه دولت‌ها قرار داشته است و در سال‌های اخیر نیز تلاش می‌شود تا سهم درآمدهای مالیاتی در مجموع درآمدهای دولت نسبت به درآمدهای نفتی افزایش یابد. همانگونه که در نمودار ذیل می‌بینیم.

جدول ۲: وضعیت برخی از شاخص‌های کلیدی بودجه در سال‌های گذشته (درصد)

(دستاوردهای دولت یازدهم، ۱۳۹۵: ۸۱)

شاخص	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
سهم درآمد نفتی از کل مصارف دولت	۴۵	۴۸	۴۰	۴۳٫۴	۳۵٫۲	۳۰٫۵
سهم اعتبارات هزینه‌ای از کل مصارف دولت	۶۸	۷۷	۸۵	۸۲٫۲	۸۱٫۸	۸۵٫۲
سهم اعتبارات عمرانی از کل مصارف دولت	۲۴	۲۲	۱۵	۱۳٫۸	۱۵٫۶	۱۳٫۵
نسبت مالیات به اعتبارات هزینه‌ای	۴۳	۳۶	۴۴	۴۰٫۷	۴۸٫۶	۴۵٫۵
نسبت مالیات به GDP	۶٫۶	۵٫۹	۵٫۸	۵٫۴	۶٫۶	۷٫۲

ترکیب درآمدها و هزینه‌های بودجه عمومی دولت در سال ۹۴ نشان می‌دهد که در چارچوب اقتصاد مقاومتی، اتکای بودجه دولت به نفت که در سال‌های ۸۴ تا ۸۷ به حدود ۷۰ درصد افزایش یافته بود، به حدود ۳۳ درصد کاهش یافته است با کاهش قیمت نفت و قیمت پایه ۷۲ دلاری در بودجه ۹۴ و همچنین افزایش سهم مالیات‌ها و سایر درآمدهای دولتی، شاهد بهبود ساختار مالی بودجه دولت هستیم و دولت از طریق گسترش مالیات‌ها، واگذاری شرکت‌ها و... توانسته است اتکای بودجه به نفت را کاهش دهد و همچنین با رشد بودجه عمرانی، از رشد زیاد بودجه جاری کاسته است. امری که ضرورتاً بر توجه هرچه بیشتر به بخش خصوصی منجر می‌شود؛ چراکه بدون رشد بخش خصوصی درآمدهای مالیاتی نمی‌تواند افزایش یابد. روند فوق در حالی رخ داده است که عمده

افزایش حجم درآمدهای نفتی، به افزایش قیمت جهانی نفت مربوط می‌شود و نه افزایش حجم فروش آن. به نظر می‌رسد این روند در سال‌های آتی نیز ادامه یابد. چرا که به دو دلیل مصرف داخلی مواد نفتی رو به افزایش است؛ اول به دلیل افزایش جمعیت، و دوم به دلیل تغییر مداوم «شیوه زندگی»، که مصرف سرانه انرژی را افزایش می‌دهد.

تلاش جدی دولت در سال‌های اخیر برای افزایش درآمدهای مالیاتی، از جمله اجبار بر پرداخت مالیات بر ارزش افزوده از سوی اصناف، در همین راستا قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، زمینه‌های بالقوه رشد جامعه مدنی فراهم آورده می‌شود. لذا، باید در آینده شاهد گسترش نقش سازمان‌های متعلق به بخش خصوصی، از جمله اتاق‌های بازرگانی، سازمان اصناف و... در جامعه باشیم.

۳-۳ تحول در فضای عمومی و ارتباطی

فضای عمومی سنتی ایران طی این سال‌ها تغییراتی پذیرفته است که از آن جمله خلق فضاهای مدرن جدید در کنار فضاهای سنتی گذشته است. منظور از فضاهای عمومی سنتی پاتوق‌ها یا مکان‌های تجمعی نظیر مصلاهای نماز جمعه، مساجد، حسینیه‌ها و تکایا است که در حال حاضر هم‌چون گذشته بیشتر محل تجمع بخش سنتی جامعه است. اما در کنار این فضای عمومی سنتی، فضاهای عمومی جدیدی (فضای مجازی) طی دو دهه اخیر شکل گرفته که بیشتر محل استفاده طبقه متوسط جدید و به‌ویژه روشن‌فکران این طبقه قرار می‌گیرند.

اینترنت یک فضای عمومی مجازی برای گفت‌وگو و کسب اطلاعات برای هموطنان در ایران و خارج از کشور است که روزبه‌روز در حال گسترش است. در حالی که در سال ۲۰۰۰ فقط ۲۵۰,۰۰۰ نفر در ایران به اینترنت دسترسی داشتند، این رقم در سال ۲۰۰۵ به ۷,۵۰۰,۰۰۰ نفر افزایش یافته است. در ضمن ۴۱/۲ درصد کاربران اینترنت در خاورمیانه را ایرانی‌ها تشکیل می‌دهند و ایران در وبلاگ‌نویسی مقام سوم جهان را دارد. کافی‌نت‌ها، که تعداد آن‌ها در شهرهای کشور روزبه‌روز در حال افزایش است، نقش پاتوق‌های جدید را بازی می‌کنند (یزدان فام، ۱۳۸۷: ۸۴). فضای مجازی و فضای رسانه‌ای فرامرزی در کنار سایر منابع، اطلاعات اقشار مختلف اجتماعی خصوصاً طبقه متوسط جدید و طبقه بالا دست را تغییر داده است. اگر در گذشته دولت عمده‌ترین و بانفوذترین تأمین‌کننده منابع اطلاعاتی مردم ایران بود، در حال حاضر منابع غیردولتی جدیدی به وجود آمده‌اند که از تأثیر دولت و سایر نهادهای سنتی جامعه نظیر خانواده و مذهب بر افکار عمومی می‌کاهد و بر اقتدار و

میزان تأثیرگذاری گروه‌های مرجع جدید شامل گروه‌های موسیقی، ورزشی، هنری، سینمایی، ادبی و... بر جامعه می‌افزاید (ربیعی، ۱۳۸۶: ۶۵).

مقایسه اطلاعات چهار دوره اخیر آمارگیری نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۴ ضریب نفوذ اینترنت نسبت به سال‌های ۱۳۸۷، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۲ در بین افراد ۶ ساله و بیشتر به ترتیب ۳۳/۳ درصد، ۲۹/۴ درصد و ۱۵/۳ درصد بیش تر شده است همچنین ضریب نفوذ اینترنت ۴۵/۳ درصدی سال ۱۳۹۴ در مقایسه با ضریب نفوذ اینترنت ۳۰/۰ درصدی سال ۱۳۹۲ بیانگر رشد ۵۱ درصدی نسبت به دوره ی قبل می‌باشد (سالنامه آماری سال ۱۳۹۴).

۴-۳- تغییر نیروهای اجتماعی تاثیرگذار بر جامعه مدنی

در روند شکل‌گیری انقلاب اسلامی طبقه متوسط سنتی شامل پیشه‌وران، تجار خرده‌پا و بزرگ به شکل‌های مختلف از انقلاب حمایت کردند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل همبستگی تاریخی قشر روحانی و بازاری، شاهد نفوذ سیاسی و اقتصادی بازاریان در بخش‌های مختلف جامعه هستیم. برنامه‌های اول و دوم توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی فرصت‌های تجاری بزرگی را در اختیار بازاریان قرار داد. بخش قدرتمند و بانفوذ بازار پس از انقلاب با بهره‌مند شدن از حمایت‌های حکومت بر اکثر مراکز تولیدی و صنعتی بخش خصوصی که به دست دولت مصادره شده بود مسلط شد و با ایجاد تشکیلاتی از جمله کمیته امور صنفی، صندوق‌های قرض الحسنه، سازمان اقتصاد اسلامی و اتاق بازرگانی، کنترل بخش اصلی سرمایه‌داری تجاری را در اختیار گرفت. در بعد سیاسی، بازاریان فرصت پیدا کردند که سازمان و تشکیلات سیاسی خود را تقویت کنند و انسجام بخشند. برای مثال، می‌توان جمعیت مؤتلفه اسلامی را قدیمی‌ترین و مهم‌ترین سازمان سیاسی بازار تلقی کرد که از همان اوایل تأسیس، ارتباط تنگاتنگی با روحانیت سنتی داشت. اما از دهه ۷۰ تا به امروز بازار سنتی به تدریج فرصت‌ها و امکانات اولیه خود را به دلایلی چند از جمله جهانی شدن اقتصاد، کاهش توان مالی دولت رانتهی در حمایت از بازار، مدرن شدن تجارت و بازرگانی و راه‌اندازی مراکز تولیدی و خدماتی کشور و ظهور طبقه تکنوکرات صنعتی از دست می‌دهد. علاوه بر موارد فوق، بر اثر گسترش شهرنشینی روزبه‌روز حرفه‌ها و صنوف جدید گسترش می‌یابند و بازارهای متعدد و بزرگ جدیدی شامل فروشگاه‌های زنجیره‌ای و سوپرمارکت‌ها برای ارائه کالاها تأسیس می‌شوند. حضور و فعالیت سرمایه‌داران نورسیده و رانت‌خوار در عرصه تجارت نیز به تضعیف این طبقه کمک می‌کند. در کنار کاهش قدرت اقتصادی و شأن اجتماعی خرده بورژوازی بازاری، قدرت سیاسی این طبقه نسبت به

گذشته در قوه مقننه روبه افول می‌گذارد. در شش دوره قانون‌گذاری جمهوری اسلامی رقابتی مستمر بین طبقه متوسط سنتی و طبقه متوسط جدید برای تصاحب صندلی‌های مجلس وجود داشته است که حاصل آن کاهش تدریجی نقش بازار در مجلس بوده است (ازغندی، ۱۳۸۵: ۳-۱۵۲).

۳-۵ طبقه متوسط جدید

بعد از جنگ تحمیلی، تغییراتی در ترکیب طبقاتی جامعه ایرانی روی داد و طبقه متوسط جدید از شرایط مناسبی برای فعالیت و توانمندی برخوردار شد (زیباکلام، ۱۳۸۹: ۶۶-۶۷). گسترش طبقه متوسط جدید با مطالبات سیاسی نو، مستلزم ظرفیت‌های سیاسی جدیدی بود. گسترش تحصیلات عالی، افزایش نرخ باسوادی، رشد شاخص‌های بهداشت و درمان و نیز ارتقای شاخص توسعه انسانی، در مجموع موجب ارتقای فرهنگ سیاسی و بصیرت عمومی شد و سطح انتظارات جامعه و ظرفیت پاسخگویی نظام را بالا برد؛ زیرا این تحولات همراه با گسترش ارتباطات خارجی، استفاده از ابزارها و فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی جدید و تأثیرپذیری از فرایندهای جهانی شدن موجب فعال‌تر شدن ظرفیت‌های مردم سالارانه جمهوری اسلامی (بشیریه، ۱۳۸۱: ۵۱-۵۴).

برخلاف طبقات بالا و پایین، طبقه متوسط جدید شرایط اقتصادی، سیاسی و راهبردی لازم برای ظهور و فعالیت به عنوان نیروی سیاسی را در اختیار داشت (بشیریه، ۱۳۸۱: ۱۳۴-۱۳۵). درگیر شدن جامعه به فعالیت‌های اقتصادی و غالب شدن سیاست‌سازندگی، جامعه را به طور اساسی متحول کرد. از سوی دیگر، افزایش تولیدات داخلی، نویدبخش رفاه و مصرف بیشتر شد، وضع زندگی مردم به تدریج بهتر شد و مصرف نه فقط برای رفع نیاز، بلکه برای مبادله و نیز نمایش منزلت کاربرد یافت. در واقع، مجموعه تحولات کلان اجتماعی، رشد و تحرک اجتماعی را در سطح وسیعی از جامعه موجب شد. رشد و گسترش رسانه‌های عمومی نیز در قالب تنوع مطبوعات، انواع شبکه‌های رادیو و تلویزیون به رشد آگاهی‌های جامعه در سطح وسیعی منجر شد که همراه با گسترش شهرنشینی، آثار آن در تکوین و رشد طبقه متوسط جدید نمودار شد. و با روندی صعودی ادامه پیدا کرد. چنان‌که می‌دانیم طبقه متوسط جدید و خصوصاً روشن‌فکران این طبقه با تأسیس و اداره مؤسسات و سازمان‌های غیردولتی مانند مطبوعات، اتحادیه‌های صنفی، شرکت‌های اقتصادی، احزاب سیاسی، انجمن‌های علمی و مدنی و... و به فرجه شدن بخش خصوصی در مقابل دولت و استقلال مالی جامعه مدنی از دولت کمک فراوانی می‌کنند. به علاوه، آن‌ها

از طریق در اختیار گرفتن مراکز آموزشی، علمی، اداری و سیاسی رسمی در تصمیم‌گیری‌های دولتی تأثیرگذار هستند و برای اعتلا و رشد فرهنگ مدنی در جامعه تلاش می‌کنند (ازغندی، ۱۳۸۵: ۱۳۴-۱۲۷).

۳-۶ تغییر در نهادها و سازمان‌های مدنی

نهادها و سازمان‌های مدنی امروزی هم از نظر تعداد و هم از نظر نوع، رشد زیادی پیدا کرده‌اند. اهم نهاد‌های مدنی جدید در جمهوری اسلامی را می‌توان در دو گروه کلی طبقه‌بندی کرد: سازمان‌های مدنی نیمه‌دولتی، سازمان‌های غیردولتی (ان.جی.ا)، سازمان‌های نیمه‌دولتی این سازمان‌ها را می‌توان به چند گروه به شرح زیر تقسیم کرد:

- سازمان‌های حقوق بشری شامل سازمان حقوق بشر اسلامی، سازمان امور زنان ریاست جمهوری، که عمدتاً با دخالت مستقیم دولت و یا حمایت مالی و پشتیبانی اداری غیرمستقیم دولت تأسیس شده‌اند.

نهاد‌های اقتصادی شامل تعاونی‌ها، اتحادیه‌های کارگری، صندوق‌های قرض‌الحسنه، سازمان‌های اقتصادی و بنیادها.

سازمان‌های غیردولتی (N.G.O)

سازمان‌های غیردولتی که می‌توان آن‌ها را سازمان‌های واقعی جامعه مدنی در ایران محسوب کرد. تعداد سازمان‌های غیردولتی کشور را در سال ۱۳۸۴ حدود ۱۰,۰۰۰ تخمین زده است که بیشتر در حوزه‌های علم و پژوهش (۳۸ درصد)، فرهنگ و هنر (۳۷ درصد)، مسایل اجتماعی (۱۶ درصد) و مسایل زیست-محیطی (۹ درصد) به فعالیت‌مشغول بوده‌اند (نیرومند، ۲۰۰۳: ۹). در "بانک اطلاعاتی سازمان‌های غیردولتی و تشکل‌های مردمی ایران" اسامی ۲۸۹. ۲ سازمان غیردولتی ذکر گردیده است (انجمن تنظیم خانواده، بانک اطلاعات سازمان‌های غیردولتی و تشکل‌های مردمی در ایران، ۱۳۷۶).

برخی دیگر از محققان کشور سازمان‌های غیردولتی را با توجه به سه شاخص موضوع فعالیت، سطح عملیات و گروه مشتریان طبقه‌بندی کرده‌اند. براین اساس این سازمان‌ها از نظر زمینه فعالیت، در شش مقوله رفاهی (۲۹/۲ درصد)، توسعه‌ای (۶/۸ درصد)، حمایتی-ترویجی (۳۳/۹ درصد)، آموزشی (۲۵ درصد)، شبکه‌سازی (۲/۱ درصد) و پژوهشی (۳/۱ درصد) فعال هستند. براین اساس، سازمان‌های خیریه، قرض‌الحسنه‌ها، تشکل‌هایی نظیر انجمن زنان مبتلابه سرطان سینه و جمعیت مبارزه با اعتیاد در زمره سازمان‌های رفاهی محسوب می‌شوند. بخش عمده‌ای از سازمان‌های غیردولتی خدمات حمایتی ارائه می‌کنند.

انجمن‌های دانش‌آموختگان، محیط زیست و علمی در این دسته جای می‌گیرند. از جمله سازمان‌های غیردولتی که جهت‌گیری آموزش دارند، می‌توان به تشکل‌های نظیر انجمن‌های فرهنگی، هنری و باشگاه‌های دختران اشاره کرد. این گروه از سازمان‌ها، موضوع‌های فنی و حرفه‌ای، هنری، فرهنگی، ورزشی و... را به شهروندان آموزش می‌دهند (سعیدی، ۱۳۸۲: ۶۷-۱۶۶). هم‌چنین، می‌توان سازمان‌های غیردولتی را برحسب حوزه عملکردشان به دو گروه اصلی سازمان‌های غیردولتی حرفه‌ای (صنفي) و غیرحرفه‌ای تقسیم کرد. طیف وسیعی از سازمان‌ها و انجمن‌های صنفي است که برای دفاع از حقوق اعضای خود در مقابل دولت فعالیت می‌کنند. برای مثال، سازمان نظام پزشکی تلاش کرده است تا در سال‌های اخیر کنترل داد و ستد خدمات و وسایل پزشکی را به دست خود گیرد. از جمله این سازمان‌ها می‌توان به کانون نویسندگان ایران، انجمن حقوق‌دانان ایران، انجمن جامعه‌شناسان ایران، انجمن اسلامی معماران، انجمن فیلم‌سازان و... اشاره کرد. در دهه سوم استقرار جمهوری اسلامی قدرت تأثیرگذاری اتحادیه‌ای صنفي بر تصمیم‌گیری‌های دولت افزایش پیدا کرده است. در این مورد می‌توان به اعتراضات سراسری معلمان برای افزایش حقوق در سال ۱۳۸۶، اعتصاب کارگران شرکت واحد برای دریافت مطالبات خود و نیز تعطیلی بازارهای تهران و چند شهر بزرگ کشور از جمله اصفهان در اعتراض به تصمیم دولت مبنی بر افزودن ۳ درصد ارزش افزوده به کالاهای اقتصادی در دی ماه ۱۳۷۸ اشاره کرد (سبزه‌ای، ۱۳۸۸: ۲۰).

نوع دوم سازمان‌های غیردولتی، سازمان‌هایی را در برمی‌گیرد که اهداف غیرصنفي را دنبال می‌کنند. این نوع سازمان‌ها در حال حاضر بیشتر حول محور حقوق بشر و حقوق زنان فعالیت می‌کنند. از جمله سازمان‌های حقوق بشری غیردولتی در ایران می‌توان انجمن حمایت از زندانیان سیاسی و انجمن مدافعان حقوق بشر را نام برد.

۴- راهبرد تحلیل نقاط ضعف جامعه مدنی ایران در محیط داخلی W

۴-۱- ساختار سیاسی و نهادهای قدرت (دولت)

در اینجا منظور از حاکمیت تمامی نهادها و نیروهای رسمی و حکومتی صاحب قدرت برتر در جامعه است. مهمترین چالش فراروی نهادهای مردمی از این منظر دولت حق انحصاری اعمال قدرت و حاکمیت زور است. تامل در جامعه‌شناسی تاریخی ایران بیانگر تمرکز قدرت نزد دولت است. تمرکز قدرت نزد دولت در طول تاریخ ایران سبب گردید تا موضوع مشارکت در ایران نیز ماهیتی دولتی داشته و اکثراً از طریق ساز و کارهای دولتی

انجام شود، علاوه بر قدرت سیاسی، توان اقتصادی دولت در ایران معاصر نیز نقش کارشکنی آن در مقابل نهادهای مردمی را افزایش داده است. توضیح اینکه عایدات نفت و سلطه دولت بر آن توان دولتهای معاصر ایران را برای ایفای نقش یک دولت سرکوبگر بجای دولت پاسخگو افزایش داد (امیراحمدی، ۱۵، ۱۳۸۱).

۴-۲- فرهنگ سیاسی

متأسفانه در جامعه ما، از آنجا که مردم خاطرات چندان خوشی از عالم سیاست نداشته، و از یک سو ناهنجاریهای رفتاری فراوانی را در میان سیاست پیشگان دیده‌اند و از سوی دیگر هرگاه خود مبادرت به سیاست ورزی نموده‌اند بهای سنگینی برای آن پرداخته‌اند، نوعی دلزدگی و اشمئزاز نسبت به امر سیاست پیدا کرده‌اند بخش عمده‌ای از مشکل توسعه سیاسی در کشور ما، به مردم و فرهنگ آنان برمی‌گردد، فرهنگی که به نظر غیر قابل تغییر می‌آید و در گذر زمان، همچنان تداوم داشته است. رفتار سیاسی ایرانیان در دوره‌های مختلف تاریخ نشانگر این واقعیات است که مردم ایران دارای ویژگی‌های فتاری- فرهنگی خاصی هستند که آنان را از حرکت به سمت توسعه سیاسی باز می‌دارد. (چابکی، ۱۳۸۲: ۷۹) ۱- نداشتن روحیه تساهل و تسامح ۲- شخصیت پرستی و قهرمان سازی ۳- بی توجهی به منافع جمعی ۴- تقدیر گرایی ۵- بی‌اعتمادی سیاسی و.... از جمله مهم ترین شاخص‌های حاکم بر فرهنگ سیاسی جامعه ایرانی است که مانع جدی بر شکل‌گیری جامعه مدنی عنوان شده است.

با این حال فرهنگ سیاسی در ایران پدیده‌های پویا و سیال است که به زعم تداوم همواره در حال رشد و دگرگونی است. در چارچوب رهیافت‌های نظری متعارف عمدتاً تغییر و تحولات ماهوی و کلیت این فرهنگ سیاسی به عنوان یک ساختار اجتماعی قابل تبیین است. اما دگرگونی و دگردیسی آن را نمی‌توان به خوبی بیان کرد (خواجه سروی، ۲۰: ۱۳۹۶)

۵- ارزیابی محیط پیرامونی و نظام بین الملل جامعه مدنی در ایران

۵-۱- راهبرد تحلیل عوامل فرصت‌های شکل‌گیری جامعه مدنی در محیط خارجی O

موضوع جامعه مدنی و طرح مسائل مربوط به آن منحصر به فضای سیاسی ایران نیست، بلکه محققان و پژوهشگران مسائل و سیاستهای خاورمیانه از اواخر دهه ۱۹۸۰ توجه خاصی به مسأله ظهور جامعه مدنی، رابطه میان دولت و جامعه مدنی، دمکراتیک شدن فضای

سیاسی و گذار به دموکراسی در خاورمیانه معطوف کرده‌اند. باز شدن فضای سیاسی و مشارکت نیروهای اجتماعی در فرایند سیاسی در برخی از کشورهای خاورمیانه همچون مصر، ترکیه، کویت، و اردن در طول دهه ۱۹۸۰ و دهه ۱۹۹۰ از یک سو و گسترش پدیده جهانی گذار از اقتدارگرایی به دموکراسی در برخی مناطق جهان اسلام و شرق آسیا در این دوران از سوی دیگر در جلب نظر محققان خاورمیانه‌ای به بحث میان دولت و جامعه مدنی بسیار مؤثر بوده است. انقلاب اسلامی نیز بستر مساعدی برای شکل‌گیری صورت‌بندی‌های مردمی نهادهای مدنی در ایران بوده است.

جهانی‌شدن به عنوان موضوعی عمده در روابط بین‌الملل، ظرف چند دهه اخیر موجب بروز تغییراتی شگرف در نظام بین‌الملل شده است. این پدیده چند وجهی، چند لایه و چند جانبه، آثار و پیامدهای قابل توجهی را بر نظام بین‌الملل در بر داشته است. حضرت آیت اله خامنه‌ای، از این مقطع به «پیچ بزرگ تاریخی» تعبیر کرده‌اند، که در آستانه تحول عظیم قرار دارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۱/۱۰)، و نویدبخش یک نظام چند وجهی است که در آن قطب‌های سنتی قدرت، جای خود را به مجموعه کشورهای فرهنگ‌ها و تمدن‌های متنوع و با خاستگاه‌های گوناگون اقتصادی و اجتماعی و سیاسی می‌دهند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۶/۹).

محیط خارجی اغلب به عنوان نیروی حمایت‌کننده از نهادها و سازمان‌های جامعه مدنی در جهت دموکراتیک‌سازی یا تثبیت دموکراتیک عمل کرده است. این پشتیبانی در قالب کمک‌های مالی، آموزشی و خدماتی، در بسیاری از موارد به افزایش ظرفیت جامعه مدنی در تثبیت دموکراسی منجر شده است. برنامه عمران سازمان ملل متحد، بانک جهانی یا اتحادیه اروپا فعالیت‌ها و برنامه‌های را به این منظور انجام داده و تدوین کرده‌اند (ر.ک، ۱۹۹۸؛ نایدو، ۲۰۰۸؛ اسپچولت، ۲۰۰۷). گسترش ایده دموکراسی در سطح جهان، افزایش تعداد دموکراسی‌ها، اقبال فرهنگ سیاسی جهانی به سمت آموزه‌های دموکراتیک، هر یک به نوعی توان تأثیرگذاری جامعه مدنی را در سطح ملی و در جهت تثبیت دموکراسی، افزایش می‌دهد با اینحال نباید از نقش مداخله جویانه بعضی از بازیگران خارجی و اختلافاتی که در جریان تحولات و تغییرات سیاسی کشورهای مختلف، غفلت کرد. جاستین روزنبرگ از «امپراتوی جامعه مدنی» در عصر جهانی‌شدن سخن بگوید (Rosenberg, 1994). به‌رغم این فرضیه که «جامعه مدنی جهانی» از «پایین به بالا» در حال توسعه است، اما روابط بین دولت‌ها، هنوز بنیاد یا سنگ بنای سیاست جهانی را تشکیل می‌دهد. (Pin-)

(Fat, 2005:217-236). اهمیت بازیگران غیردولتی و ساختارهای غیررسمی قدرت در کنار بازیگران دولتی و ساختارهای رسمی و نقش آفرینی مردم و افکار عمومی و نهادهای مدنی، دوشادوش دولت‌ها به گونه‌ای است که جامعه مدنی بین‌المللی می‌تواند به‌عنوان نیروی رانشگر و حکمران عمده‌ای برای تغییر دمکراتیک نظم جهانی عمل کند.

۶- راهبرد تحلیل عوامل تهدید کننده شکل‌گیری جامعه مدنی در محیط

خارجی T

خاورمیانه به عنوان یک منطقه فرعی در جهان، به رغم همگرایی قابل توجه با اقتصاد جهانی، برای اکثریت اقشار مردم خود از لحاظ فرهنگی در برابر محیط خارجی مقاوم است. خاورمیانه با سایر نقاط جهان متفاوت است اگر چه مردمان خاورمیانه در پذیرفتن و پیروی از رویه‌های اقتصاد بین‌الملل با مشکلات کمتری روبه‌رو شده‌اند، اما از لحاظ فرهنگ و سیاسی خاص هستند و وفاق کمتری با دیگر مناطق جهان دارند. بازگشت اخیر به سنت‌گرایی اسلامی احتمال پیدایش اصول جامعه مدنی را حتی بیش از پیش کمتر کرده است. بحران‌های دنباله‌دار مشروعیت، جوامع بسیار طبقه‌بندی شده، دستگاه‌های حکومتی پراکنده، سو استفاده خارجی از منابع و سیاست‌های محلی و جهانی شدن تدریجی مانع از عقلانیت شد. به زعم سازگاری ادبیات اسلامی با رشد علمی، طرفداران اندیشه مذهبی در زمینه‌های کاربردهایی که بر آن اساس عقلانیت به عنوان یک جنبش عالمگیر می‌توانست به طور بومی و داخلی توسعه یابد موفق نشده‌اند. خاورمیانه که به شدت به مسایل امنیتی مشغول است، و تحت نفوذ رژیم‌های نگران از امنیت قرار دارد، قادر نبوده است که فرآیندهای توافق‌سازی را تقویت کند. عقلانیت یک گام فراتر از امنیت است. عقلانیت در این چارچوب شانسی برای رشد تکاملی نداشته است. به دلیل شکست‌های مداوم حکومت‌ها در طی قرون متمادی؛ مردمان این منطقه به طور کلی گرایش دارند تا زندگی را به صورت یک بازی شانسی در نظر بگیرند. باور این است که فرد چاره دیگری ندارد، و تنها باید از تغییر اوضاع چاره‌ناپذیر و اساساً منفی زندگی رنج ببرد. زندگی مردم خاورمیانه تا حدی دارای ویژگی‌های کناره‌جویی است (سریع القلم، ۱۳۷۹: ۶۲).

از همه مهم‌تر وجود جریان‌های بنیادگرایی اسلامی و تروریسم افراطی در منطقه مانع جدی بر شکل‌گیری جامعه مدنی در جامعه ایران شده از طرق مختلف از جمله ۱- تهدیدات خارجی و تلاش برای مقابله با آن نقش دولت را در جامعه پررنگ‌تر کرده است ۲ مقابله با تهدیدات خارجی برای دولت در اولویت قرار گرفته است ۳ بسته نگاه

داشتن فضای سیاسی را تشویق نموده است ۴ اینکه فرایند صنعتی شدن و مدرنیزاسیون را که با خود تکوین و فعالیت نهادی مدنی را تشدید می‌کند به تاخیر انداخته است.

جدول ۳: بررسی استراتژی راهبرد W (ضعف‌های داخلی)

الف) ساختار سیاسی (دولت)	ب) فرهنگ سیاسی و عاملیت (جامعه)
حق انحصاری اعمال قدرت و زور در جامعه از آن دولت و ساختار سیاسی	حضور فرهنگ سیاسی غیر مدنی
دخالت مستقیم و غیرمستقیم در فعالیت نهادهای غیردولتی	ناقص بودن روند جامعه پذیری سیاسی
سوء استفاده از نیاز اقتصادی نهادها و وابسته ساختن آنها به خود از نظر اقتصادی	مشکلات هویتی
نفوذ در بدنه نهادها و سپردن زمام امور آنها دست هواداران خود	فرد گرایی منفی
استفاده ابزاری از نهادها برای توجیه سیاسی و ایدئولوژیک اقدامات خود	نگاه ابزاری از سوی نخبگان به نهادهای جامعه مدنی
تبدیل نهادهای غیردولتی به پیمانکاران دولتی	انحصاری شدن رهبری نهادهای جامعه مدنی
دخالت قوای سه گانه در وظیفه اصلی نهادهای مدنی	عدم پایداری نهادهای مدنی در فعالیت خود نه در اصل رقابت
یعنی مشارکت سیاسی مردم	عدم اجماع رهبران نهادهای مدنی در خصوص مفاهیم بنیادین و محوری
عدم مشخص بودن دقیق وظایف متقابل قوای سه گانه و نهادهای غیردولتی در قبال یکدیگر	سیال بودن موضع سیاسی ایرانیان
- تمایل و تلاش برخی از رهبران سیاسی در جامعه برای حفظ نقش محوری خود در جامعه	غالب بودن وجه ارزشی و احساسی بر وجه عقلانی فرهنگ سیاسی موجود در ایران
علاقه برخی از رهبران ایران به حفظ مشارکت توده‌ای در صحنه سیاسی ایران	نقش پر رنگ تر افراد و گروه‌های سنتی نظیر رهبران مذهبی و محلی

جدول ۴: بررسی راهبرد استراتژی S نقاط قوت داخلی

نقاط قوت در محیط داخلی
- وقوع انقلاب اسلامی در ایران به عنوان یک شگفتی ساز (تحول در گفتمان سیاسی و فرهنگی)
- دگرگونی‌های جمعیتی در ایران رشد و گسترش جمعیت جوان در ایران.
- بالا رفتن سطح سواد و تحصیلات در جامعه ایران
شکوفای شدن فضای عمومی در جامعه (افزایش رسانه‌ها، وجود رسانه‌های فرامرزی و بین المللی، اینترنت)
تغییر در عملکرد و نوع نیروها و گروه‌های اجتماعی
شکل‌گیری طبقه متوسط

<p>شکل گیری سازمان‌ها و نهادهای جدید مدنی</p> <p>شکل گیری سازمان‌های غیر دولتی NGO</p> <p>شکل گیری شوراهای اسلامی شهر و روستا</p> <p>شکل گیری جنبش‌های اجتماعی جدید</p>

بررسی استراتژی محیط خارجی تهدید t و فرصت o

جدول ۵: نقاط فرصت و تهدید در محیط خارجی

نقاط تهدید	نقاط فرصت
<p>منطقه خاورمیانه به عنوان یک محیط پیرامونی پرخطر</p> <p>ذهنیت خاورمیانه‌ای حاکم بر منطقه</p> <p>تبعیت شهروندان از حکومت</p> <p>نزدیکی قدرت‌های خارجی به سازمان‌های مردمی و استفاده ابزاری از آن</p> <p>وابستگی برخی از نهادها به قدرت‌های خارجی</p> <p>تهدیدات خارجی و تلاش برای مقابله با آن نقش دولت را پررنگ تر می‌کند</p> <p>اهداف دولت مقابله با تهدید خارجی نه مطالبات داخلی</p> <p>بسته نگه داشتن فضای سیاسی</p> <p>به تاخیر انداختن صنعتی شدن و مدرن شدن جامعه</p> <p>وجود جریان افراطی گرای و تروریسم در منطقه</p> <p>فرآیند دموکراسی سازی در منطقه خاورمیانه</p>	<p>ایفای نقش مهم سازمان‌ها و نهادهای مدنی در سطح جهان</p> <p>شکل گیری استراتژی دولت حداقلی و جامعه مدنی در سایر کشورها</p> <p>ضرورت پیوستن به ساختار جهانی</p> <p>بین المللی شدن حقوق شهروندی</p> <p>غیر اقتصادی شدن فعالیت دولت‌ها</p> <p>تغییر در رابطه دولت - ملت‌ها و پاسخگویی به شهروندان</p> <p>شکل گیری جریان آزاد تبادل اطلاعات</p> <p>رشد و گسترش رسانه‌های عمومی و شبکه وسیع ارتباطات</p> <p>اعمال سیاست‌های تعدیل ساختاری و خصوصی سازی</p> <p>مدنی شدن روابط قدرت میان دولت‌ها</p> <p>شکل گیری جامعه مدنی جهانی</p>

۷-ارایه سناریوها متناسب با محیط داخلی (قوت و ضعف) محیط خارجی (تهدید و فرصت)

سناریوی راهبرد قوت - ضعف SO

همانطور که در بررسی نقاط قوت و ضعف در محیط داخلی جامعه مدنی به مطالعه پرداختیم، اینگونه به نظر می‌رسد پیشران‌های تغییر دهنده جامعه مدنی نقش بسیار تاثیر گذارتری در شکل گیری جامعه مدنی درآینده ایفا خواهند کرد و در این زمینه راهکارهایی برای تبدیل نقاط قوت به ضعف ارایه می‌شود:

- فاصله‌گیری نهادهای غیردولتی از دولت و نهادهای دولتی.
- کاستن از سلطه انحصاری دولت بر درآمدهای نفت.
- جایگزین ساختن نگاه غایی در عوض نگاه ابزاری نزد نخبگان و مردم از نهادهای مردمی در جامعه.
- دستیابی رهبران نهادهای مدنی به اجماع نظر در خصوص مفاهیم بنیادین و محوری.
- تلاش نهادها برای رقابت با نهادهای دیگر نه حذف آنها.
- توجه به امر آموزش به منظور مقابله با موانع سنتی و فرهنگی موجود در جامعه.
- تلاش به منظور تقویت مبانی عقلانی فرهنگ سیاسی جامعه.

سناریوی راهبرد قوت - تهدید ST

اما مجموعه عواملی که به عنوان نقاط قوت و به عنوان پیشران‌های شکل‌گیری جامعه مدنی در ایران هستند می‌توانند در مقابل تهدیدات در محیط خارجی (محیط پیرامونی و نظام بین‌الملل) قد علم نموده و پتانسیل لازم برای مقابله با این تهدیدات را داشته باشد. مدنظر قراردادن تحولات داخلی و بین‌المللی از سوی نهادها در تصمیم‌گیری خود مهم‌ترین عامل موفقیت در این زمینه می‌تواند باشد. با استفاده از مجموع فرصت‌های داخلی که زمینه را برای تبدیل و معرفی کردن ایران به عنوان یک کشور تاثیرگذار در منطقه و نظام بین‌الملل فراهم آورد. تحولاتی که پس از وقوع انقلاب به ویژه پس از پایان جنگ تحمیلی در جامعه ایران رخ داد زمینه مناسبی را برای مقابله با این تهدیدات فراهم آورد. بالا رفتن سطح تحصیلات و سواد عمومی در جامعه، رشد و گسترش فضای عمومی در جامعه، شکل‌گیری طبقه متوسط در جامعه، شکل‌گیری جنبش‌های سیاسی و اجتماعی در جامعه ایران و به تبع آن بالا رفتن سطح آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی جامعه ایران و ساختار سیاسی زمینه مناسبی برای مقابله با تهدیدهای حاکم در محیط خارجی را فراهم آورد.

سناریوی راهبرد ضعف - فرصت WO

شاید بتوانیم بهترین فرصت در محیط خارجی برای رفع ضعف‌های داخلی جامعه مدنی را، مجموع فشارهای بدانی که در ساختار نظام بین‌الملل و نظم نوین اقتصادی در امنیت بین‌الملل برای ساختار سیاسی و دولت‌ها عنوان نمود. هر چند هنوز هم این دولت‌ها هستند که به عنوان بازیگران عرصه نظام بین‌الملل ایفای نقش می‌کنند. اما تغییر در جایگاه و نقش آن‌ها در مقابل سایر نیروها و گروه‌های فراملی و فروملی، سازمان‌ها و نهادهای داخلی و بین‌المللی مدنی امری اجتناب‌ناپذیر و بسیار مهم است. ضرورت پیوستن به ساختار جهانی و

تجارت جهانی برای هماهنگ سازی دولت‌ها با نظام بین الملل، زمینه را برای کاستن از اعمال نفوذ و یک جانبه بودن قدرت در دست ساختار سیاسی فراهم آورد. تغییر در رابطه میان دولت - ملت‌ها و پاسخگو بودن دولت در مقابل خواسته‌ها و تقاضاهای مردم که از کانال سازمان‌ها و ارکان جامعه مدنی شکل می‌گرفت فرصت بسیار مهمی را در اختیار نهادهای مدنی قرار خواهد داد. جریان آزاد ارتباطات و رشد و گسترش شبکه وسیعی از وسایل ارتباط جمعی زمینه بسیار مناسب را برای تحول و شکل‌گیری نهادهای مدنی فراهم آورد.

سناریوی راهبرد ضعف - تهدید WT

در رابطه با تهدیدهای که محیط خارجی در رابطه با ضعف‌های داخلی جامعه مدنی در ایران خواهد داشت می‌توان بیشترین آن را در ساختار سیاسی و دولت عنوان نمود. وجود این تهدیدات در محیط بین الملل و محیط پیرامونی زمینه را برای هر چه بزرگتر شدن و اهمیت دولت فراهم می‌آورد. این تهدیدات عامل بسیار مهمی برای ایجاد فضای امنیتی، بسته نگه داشتن فضای سیاسی، الویت قرار دادن نیازهای امنیتی و مقابله با تهدیدات در نتیجه راه را برای هر گونه توسعه و دگرگونی در جامعه بسته نگه خواهد داشت.

نتیجه گیری

انقلاب مشروطیت و رویدادهای آن، سر آغاز تاریخ نوین ایران است. در فاصله سال‌های میان این رویداد تا اکنون، جامعه ما از هر لحاظ دگرگون گشته است. این دگرگونی عمیق اجتماعی آثاری تناقض گون در جامعه برای دستیابی به جامعه مدنی به بار آورده است. از یک سو، زمینه‌های لازم برای شکل‌گیری جامعه مدنی را فراهم آورده؛ از سوی دیگر موانع رشد آنرا افزون تر نموده است. در این میان شکل‌گیری انقلاب اسلامی در ایران زمینه ساز دگرگونی‌های بسیاری در راه رسیدن به توسعه سیاسی را فراهم آورد. در این پژوهش با اتخاذ روش SWOT و تحلیل در دو محیط داخلی و خارجی و یافتن نقاط (ضعف و قوت) (تهدید و فرصت) به تحلیلی جامع در رابطه با وضعیت جامعه مدنی دست یافتیم و سپس با استفاده از ترکیب میان این نقاط و تحلیل سناریوهای مختلفی برای تقویت نقاط قوت و کم رنگ کردن نقاط ضعف و یا تهدیدها پرداختیم.

منابع و مآخذ:

- امیراحمدی، هوشنگ (۱۳۷۷) **مجموعه مقالات جامعه مدنی و ایران امروز**، تهران: نقش و نگار
- ازغندی، علیرضا (۱۳۷۶) **مجموعه مقالات تحقق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی**، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی
- افضل‌ی، رسول، (۱۳۷۷) **چشم انداز جامعه مدنی در خاورمیانه**، با مقدمه محمود سریع القلم، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری بشیر علم و ادب
- امانی، عبدالرضا، ۱۳۸۹، **نگرشی به روش تحلیل سوات**، دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی
- بشیریه، حسین (۱۳۷۴) **انقلاب و بسیج سیاسی**، تهران، دانشگاه تهران
- بشیریه، حسین (۱۳۸۴) **دیپاچه‌ای بر جامعه شناسی سیاسی ایران**؛ تهران، نشر نگاه معاصر
- بشیریه، حسین (۱۳۷۴) **جامعه شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی**، تهران: نشر نی
- بشیریه، حسین عقل در سیاست: (۱۳۸۲) **سی و پنج گفتار در فلسفه**، جامعه شناسی و توسعه سیاست، تهران: نگاه معاصر
- پیرس و رابینسون (۱۳۹۳). **برنامه ریزی و مدیریت استراتژیک**. ترجمه خلیلی شورینی، دکتر سهراب. انتشارات یادواره کتب.
- خواجه سروی، غلامرضا، فیروزه رادفر (۱۳۹۶) **تبیین تحول گفت‌وگو فرهنگ سیاسی: مطالعه موردی فرهنگ سیاسی، فصلنامه علمی - پژوهشی رهیافت انقلاب اسلامی**، سال یازدهم ش ۳۸
- ربیعی، علی، (۱۳۸۶) **بحران‌های اجتماعی امروز ایران، مجله جامعه شناسی ایران**، دوره ششم، ش ۳
- یزدان فام، محمود، (۱۳۷۸) **انقلاب مخملی، شرهای داخلی و تمایلات خارجی در انقلاب رنگی و جمهوری اسلامی ایران**، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- یزدی، محمد تقی مصباح (۱۳۷۹) **نظریه سیاسی اسلام کشور داری**، ج ۲، موسسه آموزشی امام خمینی، قم
- فرامرزیان، علیرضا. (۱۳۷۶) «بررسی موانع توسعه سیاسی جامعه مدنی در ایران»، **تحقیق جامعه مدنی در انقلاب اسلامی**، مجموعه مقالات، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، گروه انتشارات
- قریب، حسین (۱۳۷۹) **تحولات طبقاتی اجتماعی در ایران و تهدیدات بالقوه امنیتی آن**، **مجله اقتصاد سیاسی**، ش ۱۱ و ۱۲، شهریور و مهر
- سریع القلم، محمود (۳۷۹۱) **موانع فرهنگی شکل‌گیری جامعه مدنی در منطقه خاورمیانه، فصلنامه مطالعات خاورمیانه**، سال هفتم، شماره ۴
- عبوضی، محمد رحیم (۱۳۸۸) **آینده پژوهی اسلامی و رویکردهای آن**، **فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی**، پاییز ش ۱۸
- سعیدی، علیرضا (۱۳۸۲) **در آمدی بر مشارکت مردمی و سازمان‌های غیر دولتی**؛ تهران، سمت.
- سبزه‌ای محمد تقی (۱۳۸۹) **تحلیل جامعه شناختی توسعه جامعه مدنی در ایران مقایسه تطبیقی دوره مشروطه و انقلاب اسلامی در ایران**، فصلنامه مطالعات راهبردی ش ۶
- شهرام نیا، مسعود (۱۳۸۶) **علل روی کار آمدن خاتمی بر اساس نظریه توسعه نامتوازن هانتینگتون، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین المللی**، ش ۳.
- **بانک اطلاعات سازمان‌های غیردولتی و تشکل‌های مردمی در ایران** (۱۳۷۶) تهران: انجمن تنظیم خانواده جمهوری اسلامی ایران
- Inayatullah, Sohail, 'Causal Layered Analysis: Poststructuralism as method', *Futures*, Vol 30, No 8, 1998, 815-829.
- Dator, James (ed), (2002), *Futures Studies in Higher education: Advancing Futures*, Westport CT: Praeger.
- Bell, Wendell, (1996), *Foundations of futures studies: What do we mean by futures studies?* in Richard A. Slaughter, *New Thinking for a New Millennium*, London: Routledge
- Roymond Hinnebusch. *syria.civil society in the middle East* -op.cit (2000)
- Pin-Fat, Véronique, "The Metaphysics of the National Interest and the 'Mysticism' of the Nation State: Reading Hans J. Morgenthau", *Review of International Studies*, vol 31, no. 2 (Summer), 2005, pp. 217-236
- Rosenburg, Justin, *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*, London, UK, Verso, 1994